

İlk Kırgız Tarihçilerinden Belek Soltonoyev: Hayatı ve Eserleri

Zuhra Altımyşova*

Giriş

Kırgızlarda modern anlamda tarihçilik ve tarihi yazıya aktarma geleneği XX. yüzyılın başlarında oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte bu yüzyılda yerel aydınlar tarafından kaleme alınan matbu eser sayısı ise oldukça azdır. Matbu eser anlamında tarih alanındaki ilk eser Kırgız tarihçisi Osmonaalı Sıdıkov'un (1879-1942) 1913'te "Muhtasar Tarih-i Kırgızıya" adlı kitabıdır. Tarihçinin bir diğer kitabı ise 1914'te "Tarih-i Kırgız Şadmaniya" adlı Ufa şehrinde basılan eseridir. Osmonaalı Sıdıkov'un yanında ilk Kırgız tarihçilerinin başında gelen bir diğer isim ise Belek Soltonoyev'dir (1878-1938). Osmonaalı Sıdıkov eserlerini şecere türünde kaleme almıştır, Belek Soltonoyev ise Kırgız tarihini sistemli ve bilimsel tarzda ilk ele alan kişidir. B. Soltonoyev'in bir çok eser kaleme aldığı bilinmekle beraber bunların en meşhuru "Kızıl Kırgız Tarihi" adlı çalışmasıdır. Makalede arşiv materyalleri, yazarın orjinal el yazmaları ve egemenlik sonrası yayınlanan araştırmaların ışığında Belek Soltonoyev'in hayatı ve eserleri değerlendirilecektir.

Belek Soltonoyev'in Hayatı

Belek Soltonkeldi oğlu Soltonoyev 1878 yılında Çon Kemin vadisindeki Ekinçi Cantay köyünde dünyaya gelmiştir. Babası, Soltonoyev'in doğumuna üç ay kala vefat ettiği için ona Kırgızca "babadan kalan hediye" anlamına gelen Belek ismi verilmiştir. Kırgız geleneklerine göre annesi babasının erkek kardeşi Soltonoy ile evlenmiş ve Belek'i amcası Soltonoy yetiştirmiştir. Zorlu bir hayat yaşamasına rağmen kabiliyetli ve zeki bir çocuk olan Belek, 7 yaşında köyündeki molladan okumayı ve Arap harfiyle yazmayı öğrenmiştir. 9

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bişkek/KIRGIZİSTAN, zuhra.altymyshova@manas.edu.kg ORCID: 0000-0002-9345-5519
DOI: 10.37879/9789751749994.2022.5

yaşına geldiğinde ise amcası Soltonoy, onu dil öğrenmesi için Çolpon-Ata'da yaşayan ve tanıdığı olan Rus posta istasyonu memuru Maslovskiy'e vermiştir. Yaz dönemi boyunca Maslovskiy'in kazlarına ve ineklerine bakan Belek, kendi isteğiyle başlangıç düzeyinde Rusça okumayı ve konuşmayı öğrenmiştir. Güz geldiğinde Maslovskiy'in yardımıyla Karakol'daki Rus Tuzem okulunda üç-dört ay boyunca Rusça eğitimi görmüştür. Fakat Pişpek uezdinde¹ ikamet ettiği için eğitimine devam etmesine izin verilmemiş, okuldan çıkarılmıştır. Köyüne dönen Belek, burada ev işlerine yardım etmiştir. 1888-1890 yıllarında Pişpek'teki (günümüzde Bişkek) bahçıvanlık ve tercümanlık üzerine Rus-Tuzem okulunda iki sene eğitim almıştır. Belek'in tarihe ve kültüre ilgisi bu okulda başlamıştır.

Belek, 1893'te on altı yaşında Pişpek'ten kendi memleketine dönmüştür. Rusça, Tatarca ve Kazakçayı çok iyi bildiği, Kiril, Arap ve Latin harfleriyle serbest yazabildiği için halk arasında "Moldo Bala"² olarak anılmaya başlanmıştır. On yedi yaşında evlenmiş, 1894-1910 yıllarında Atake boluştuğunda (volostunda)³ katip ve tercüman olarak çalışmıştır. Rus Çarlığı döneminde Rusya'dan göç edip gelen Rus sömürgeciler, Kırgızlardan fazla vergi alıyorlardı ve üstelik yerlilerin verimli topraklarına el koyarak onları dağlık, taşlık yerlere sürüyorlardı.⁴ Soltonoyev bu tür durumlarda halkın menfaatini savunuyor ve katip olarak çalıştığı dönemlerde bu tarz durumlarda yerli ahalinin isteklerini ilgili makamlara dilekçe ile bildiriyordu. Örneğin 12 Ocak 1908 tarihinde Yedi-Su vilayet dairesine Sarıbağış volost yöneticisi Kemel Şabdanov adına dilekçe yollamıştır. Dilekçede Sarıbağış volostundaki sulamaya ve ekin ekmeğe uygun toprakların Yedi-Su ilçe dairesinde çalışan Rus memurlarca alınmasına karşı çıkmış, bunun gerçekleşmesi durumunda halkın hayatının zorlanacağını belirtmiştir.⁵ Sıradan halkın menfaatini her zaman savunduğu için 1916 yılındaki seçimde Atake volostu yöneticisi olarak seçilmiştir. Çok geçmeden 1916 isyanı patlak vermiş, isyan sırasında Atake volostunun yöneticiliğini yapmıştır. İsyen sonrasında ise yöneticiliğini yaptığı halk ile birlikte Çin'e kaçmaya mecbur kalmıştır. Doğu Türkistan'ın Aksık,

1 *Uezd*: Rus Çarlığı döneminde Türkistan'da bölgesel-idari birimin adı, vilayete bağlı ilçe. Uezdler volost'lara ayrılıyordu.

2 *Moldo*: (Türkçe molla) sıfatı Kırgızlarda saygının ifadesi olarak eğitilmiş kimselere veriliyordu.

3 *Boluştuk*: Rusça Volost idari biriminin Kırgızca söyleniş şekli. Volost: Rus Çarlığı döneminde ve Sovyet döneminin ilk yıllarında kullanılan Uezd'den sonraki en alt idari birim. Volost idarecisine de Kırgızlar Boluş demişlerdir.

4 Verimli toprakların yerli halkın elinden alınması yani toprak meselesi daha sonra 1916 Bağımsızlık Millî Mücadelesinin esas sebeplerinden birisi olacaktır.

5 Artıkbayev K., "Belek Soltongeldi Uulu Soltonoyev", *Kırgızstan Madaniyatı*, S. 2 (1989).

Kuça, Turpan şehirlerine göç eden halk ile birlikte zor günler geçirmiştir.

Belek, Sovyetler Birliğinin kurulması ile 1917'de vatanına dönmüş, 1918'de Komünist Partiye üye olmuştur.⁶ 1919 yılında Doğu Kazakistan'da komünist propagandacısı olarak çalışmıştır. 1920 yılında Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi Soltonoyev'i Kırgızları gönüllü olarak Kızıl Orduya toplamak için özel vekil olarak tayin etmiştir. Aynı zamanda Kızıl Orduda tercüman olarak çalışmıştır. 1921 yılında Türkistan Merkezî İcra Komitesinin Özel Komisyonu tarafından görevlendirilerek Yedi-Su vilayetinde vatanına dönen 1916 mültecilerinin tekrar yerleştirilmesi işlerini üstlenmiştir. 1922 yılında Almatı şehrinde bulunan Yedi-Su vilayetinin Halk Maarif Bölümü halk edebiyatını toplamak amacıyla çalışmalara başlamış ve bu faaliyete Kırgızlardan ilk olarak B. Soltonoyev katılmıştır. Şubat 1922'de devlet tarafından görevlendirilen Belek Soltonoyev Karakol, Narın, Pişpek uездlerinde bir çok folklorik, tarihi materyalleri toplamış ve "Manas" destanının ünlü manasçılarından edindiklerini kağıda aktarmıştır. Eylül 1924'te Türkistan Cumhuriyeti'nin Tarım Halk Komiserliği ve Mültecileri Çin'den Geri Getirme Yedi-Su Vilayt Komisyonunca, Soltonoyev Çin'e gönderilmiştir. Çin'in Kulca şehrinde 1916 isyanı sırasında Çin'e kaçıp tekrar geri dönmek istemeyen Türkistanlıların vatanlarına tekrar dönmeleri için yapılan organizasyonlarda çok önemli işlere imza atmıştır. Aynı zamanda 1922-1924 yılları arasında Genel Eğitim Komitesi üyesi olarak çalışmış ve Kırgızlar arasında okur yazarlığı yaymak için uğraşmıştır. Sonradan Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserler Kurulunda bilimsel görevlerde yer almış, Merkezi Arşivde çalışmıştır. 1930'dan itibaren Kırgız Bölge Bilimi Enstitüsünde bilim adamı olarak çalışmaya başlamış, Kırgızca terimleri sistematikleştirme ve terimler sözlüğü yazma gibi faaliyetlerle meşgul olmuştur.⁷

6 Sonradan B. Soltonoyev Komünist Parti üyeliğinden çıkarılmıştır.

7 Kırgız Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Arşivi, "Belek Soltonoyev Cö-nündögü Dokumentter", Dosya No. 1057 A, s. 1-3.

Ek. 1. Belek Soltonoyev

Daha 1926 yılından itibaren Soltonoyev'i karalayan dilekçeler yazılmaya başlanmıştır. Dilekçelerde babası ve dedesi hiçbir görevde bulunmadığı ve fakir olduğu halde B. Soltonoyev'in Bay-Manap⁸ kökenli olduğu belirtilmiştir. Yine dilekçelerde onun Rus Çarlığı zamanında volost idarecisi (volost düzeyinde yönetici) olduğu ayıplanmış ve Komünist Partinin işlerine engel olma, anti sovyet propagandası yürüttüğü iddiası ile suçlanmıştır.⁹

Soltonoyev 1929 yılında GPU¹⁰ tarafından tutuklanmak istenince geçici olarak görevini bırakarak ailesi ile beraber Çon Kemin'deki bir yaylaya çekilmiştir. Daha sonra bir süre Kazakistan'da gizlenmeye mecbur kalmıştır. 1934 yılında Kırgız Bölge Bilimi Enstitüsü müdürü B. Soltonoyev'i resmi olarak görevinden azletmiştir. Belek Soltonoyev baskının (Repressiya) doruk noktasına ulaştığı 17 Eylül 1937'de NKVD¹¹ tarafından tutuklanmıştır. Belek Soltonoyev'e "eski volost yöneticisi", "Troçkist", "karşı ihtilalci", "Sosyal-Turan partisi üyesi", "panislamcı 'Alaş-Ordo' örgütünün üyesi" gibi siyasi ideolojik suçlar yüklenmiştir. Hatta asılsız yere Belek Soltonoyev'in siyaset adamı L. Troçki ile buluşmak amacıyla İngiltere'ye gittiği bile öne sürülmüştür.

8 *Bay-Manap*: "Bay" kelimesinin esas anlamı Kırgızcada "zengin"dir. Kırgızistan'da 1917 Ekim İhtilali'ne kadar hayvanları, toprağı, kışlası, yaylası olan varlıklı sosyal tabakaya verilen addır. "Manap" ise XVII. yüzyıldan Sovyet yönetimine kadar geçen süre içerisinde Kırgızistan'ın kuzeyinde sosyal ekonomik problemleri çözmeye, yargılama yetkisine sahip, halkı yöneten boy reislerinin unvanıdır. "Bay-Manap" Sovyet dönemindeki literatürde "sınıf düşmanları" olarak görülen zengin kesim anlamında kullanılmıştır.

9 Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Merkez Devlet Arşivi, (KC SB MDA) fon. 3, liste 1, Dosya No. 175, s.133-135; aynı yerde, Dosya No. 214, s. 73-75.

10 *GPU*: SSCB'de NKVD'ya bağlı, Rusçada *Gosudarstvennoye Politiceskoye Upravleniye* yani "Devlet Siyasi Başkanlığı" demektir. Devlet güvenliğini sağlamakla yükümlü siyasi gizli servistir.

11 *NKVD*: Rusçada *Narodnyy Komissariat Vnutrennih Del*, İç İşleri Halk Komiserliği yani o dönemde Sovyetlerin İç İşleri Bakanlığı demektir. Cinayet ile mücadele ve toplum düzenini sağlamak için devlet yönetiminin merkezi kurumu.

Onun Rus Çarlığı zamanında volost idarecisi görevini yapmış olması büyük tepki çekmiştir. Ayrıca “Kızıl Kırgız Tarihi” adlı eserinde “Kırgız tarihi yerine milliyetçi düşünceleri ve anti sosyalist fikirleri işlemekle” suçlanmıştır. 14 Şubat 1938’de ölüm cezasına çarptırılmıştır. 1955 yılında ise suçsuz olduğu anlaşıl原因 olarak itibarı iade edilmiştir.

1937-1938 yıllarındaki baskı politikası ailelerin hayatında olumsuz izler bırakmıştır. Bu politika doğrudan doğruya veya dolaylı olarak baskıya maruz kalan kişilerin ailesini de etkilemiştir. Tıpkı diğer aileler gibi Belek Soltonoyev’in ailesi de bu dönemde zor günler yaşamıştır. Tarihçinin kızı Nuriya Belekova Eylül 1937’de babası tutuklandıktan sonra annesi ve kardeşleriyle bir süre mağarada yaşamak zorunda kalmıştır.¹² Büyük kızı Zaynahan Belekova 1945’lerde Öğretmenler Enstitüsünü tamamladıktan sonra doktorayı kazanmış ama bir buçuk yıl sonra “halk düşmanının kızı” iftirasıyla okuldan atılmıştır. Daha sonra eğitimini aldığı mesleğini icra etmesine hiçbir zaman izin verilmeyen Zaynahan hayatının sonuna kadar Tarih Müzesinde çalışmıştır. 2003 yılında kendi doğup büyüdüğü köyünde Belek Soltonoyev’in heykeli dikilmiştir.

Belek Soltonoyev’in Eserleri

Belek Soltonoyev Moskova, Petesburg, Taşkent ve Almatı’da yayınlanan tarih kitaplarını, gazeteleri ve dergileri hep takip edip okumuştur. Rus klasiklerini devamlı okuduğu için Rus edebiyatı, kültürü ve tarihini de iyi biliyordu.¹³ Belek Soltonoyev Kırgızlara dair kültürel değerleri tespit etmeye her zaman özen göstermiştir. Kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılabilmesi için onları muhafaza etmenin önemini anlamış ve bunun için de onları yazıya geçirme eyleminin zaruri olduğunu vurgulamıştır.¹⁴

Araştırmacı Keneş Cusupov’un tespitine göre ünlü Kırgız manasçı¹⁵ Sayakbay Karalayev’den ilk defa “Manas” destanını yazıya döken Belek Soltonoyev’dir. Bununla birlikte Tınıbek, Dıykanbay, Akılbek, Kalmırza ve başka manasçılar hakkında bilgileri ve halk şairleri Muzooke, Arstanbek, Balık, Kalıgul, Soltobay, Moldo Kılıç’ın şiirlerini de ilk önce Soltonoyev derlemiş-

12 “*Bilimdüü Ölsö Kağazda Atı Kalaar*”, B. Soltonoyev’din kızı N. Belekova Eskeret (Rapartör Dıykanova C.), *Erkin-Too*, S. 38 (2003).

13 Maksutov B., *Manas Bababızdan Būgūnkū Kūngō Çeyin*, Ayköl Manas Bayan Fonu Yay., Bişkek 2007, s. 251; Cusupov K., “Bayırkıını İzdegen Okumuştuu”, *Bayırkıının İzderi*, Kırgızistan-Soros Vakfı Yay., Bişkek 2001, s. 309.

14 Baycıgitov K., “*Mezgil Kuramına Aylangan İnsan*”, C. Balasagin atındaki Kırgız Uluttuk Universitetinin Carçısı, S. 1 (2011), s. 115-121.

15 Manasçı: Manas destanını sözlü anlatan kişiye denir.

tir.¹⁶ 1916 isyanı sırasında Çin'in Kuça Turpan gibi şehirlerinde bulunan Belek Soltonoyev tüm zorluklara rağmen orada da yerli Kazak, Uygur, Çinlilerden, Kırgızlardan şecere şiirlerini, yer adlarını ve Manas destanını sorarak kağıda geçirip toplamıştır.

Belek Soltonoyev kendisinin bizzat şahit olduğu 1916 yılındaki ayaklanma hakkında "1916 Cılındığı Kırgız Kötürülüğü" (1916 Yılındaki Kırgız İsyanı) adlı büyük eser yazmıştır. Bu eser ilk önce 1991 yılında "Ala-Too" dergisinin 4. sayısında yayınlanmıştır. Söz konusu eserde isyanın ortaya çıkış sebeplerini, Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde isyanın nasıl geliştiğini, Rus ordusu ile savaşları, isyan sırasında gördüklerini detaylı bir şekilde beyan etmiştir. Halkın Çin'e kaçışını, burada Kırgızların yaşadıklarını, binlerce insanın Çin'e kaçarken ve oradan dönerken nasıl yok olduğunu kanıtlarıyla ortaya koymuştur.¹⁷

Belek Soltonoyev Kırgız edebiyatını da ilk araştıranıdır. Şair olarak da tanınan Soltonoyev'in yaklaşık 4000 küsur şiir yazdığı bilinmektedir. Prof. Dr. Kaçkınbay Artıkbayev'in tespitine göre Soltonoyev şiirlerinin çoğunu 1917 yılına kadar yazmıştır. Şiirlerini kaleme alırken etnografik materyalleri de ustaca kullanmıştır. Soltonoyev bazı şiirlerini 1920'li yıllarda Almatı'da basılan "Tilşi", "Ak Col", "Kömök" gibi Kazak gazete ve dergilerinde yayınlamıştır.¹⁸ Belek Soltonoyev "Ömürüm" (Ömrüm) adlı şiirinde 1916 yılına kadarki yaşamını anlatmaktadır. Konuya ilişkin bir diğer şiiri de "Bala Çak" (Çocukluk) adlı şiiridir. Yazar "Tarih Degen Emne?" (Tarih Nedir?) şiirinde halk tarihinin yokluğundan ve geniş bir şekilde yazılmadığından hayıflanmıştır. Bazı şiirlerini Moldo Kılıç ve Toktogul Satılganov adlı şairlere ithaf etmiştir. "Tarihîy Kemengerlerge" (Tarihi Bilgelere) adlı şiirinde dünyaca ünlü yazar ve şairler W. Shakespeare, L. Tolstoy, A. Puşkin, M. Lermontov, Abay Kunanbayev, Ali Şir Nevai, Firdevsi ve başkalarının isimlerini zikretmektedir. "Tarih Degen Emne?" (Tarih Nedir?), "Akın Degen Emne?" (Ozan Kimdir?), "Cetim Kızdın İri" (Yedim Kızın Şarkısı), "Kırgız-Kazak Caştarına" (Kırgız-Kazak Gençlerine), "Kırgızca Alippe Kitebi" (Kırgızca Elif-bâ Kitabı), "Caştar Örnöğü" (Gençler Örneği), "Kırgızdın Tamaşa Oyunu" (Kırgızların Tamaşa Adlı Oyunu) gibi bir çok şiiri bulunmaktadır. Bazı şiirlerinde göçebe Kırgızların eğitimi olmasını istemiş, gençleri bilim

16 Cusupov K., *age.*, s. 293.

17 Soltonoyev B., "1916 Cılındığı Kırgız Kötürülüğü", yay. haz. T. Toktogaziyev, *Ala-Too*, S. 4 (1991), s. 76-100.

18 Artıkbayev K., "Belek Soltonkeldi uulu Soltonoyev", *Akıykat Sabagı*, Adabiyat Yay., Bişkek 1991, s. 105, s. 116.

almaya, edepli ve çalışkan olmaya çağırmıştır. Soltonoyev'in "Lenin", "Cer Cüzünö Şam Çırak" (Lenin, Yer Yüzüne Kandil) gibi yeni sosyalist hayatı öven şiirleri de bulunmaktadır.

Belek Soltonoyev Kırgız edebiyatında nesir türünü ilk başlatanlardandır. Yazar çoğunlukla hayvanlar alemi ve doğa hakkında hikayeler yazmıştır. 1927 yılında İ. Nikitinskiy adlı Rus yazarın "Çevremizdeki Tabiat" adlı eserini Kırgızcaya çevirmiş ve bu kitap Moskova'da basılmıştır. Kitapta belirtmesi de kendi kaleme aldığı hikayeleri de metne eklemiştir. Onun "Bürküt" (Kartal), "Sarı Ulak" (Sarı Oğlak), "Cetim Kulun" (Yedim Tay), "Töö" (Deve), "Took cana Balapandar" (Tavuk ve Yavruları), "Taraçınının Kışkı Ookatı" (Serçenin Kış Yemeği), "Baktı Biz Kantip Östürdük?" (Bahçeyi Biz Nasıl Büyüttük?), "Çu Bayanı" (Çu Beyanı) gibi hikayeleri mevcuttur. B. Soltonoyev'in hikayelerini konusuna göre üç grupta ele almak mümkündür. 1. Ev hayvanları hakkında. 2. Kuşlar hakkında. 3. Doğa hakkında.¹⁹

Soltonoyev tercüme konusunda da kendisini denemiştir. Kırgızcaya çeviri tarihinin 1920'li yıllarda başladığını hesaba katarsak ilk tercümenlerin arasında Soltonoyev'in ismi de belirtmemiz gerekir. Soltonoyev 1921 yılında L. Tolstoy'un "Fil", "Geyik", V. Jukovski'ın "İki Fare", "Yakalanan Kuş", F. Shiller'in "Eldiven" adlı eserlerini Rusçadan Kırgızcaya çevirmiştir. Bilimsel eserlerden meşhur doğu bilimci V. Bartold'un "Yedi Su Tarihi Notları" ve "Kırgızlar" adlı eserlerini Kırgızcaya aktarmıştır. Fakat ilk olarak Soltonoyev tarafından Kırgızcaya aktarılmış olmasına rağmen ne yazık ki V. Bartold'un bu eserleri onun çevirisiyle yayınlanmamıştır.²⁰

İlk Kırgızca ders kitaplarını yazma işini de Belek Soltonoyev gerçekleştirmiştir. Bununla beraber terimler sözlüğü üzerinde de çalışmıştır. Derlediği sözlüğü Latin harfleriyle "Kırgız Dilinden Kelimeler, Unutulmakta Olan ve Unutulacak Kelimeler" olarak adlandırmıştır. 1929'da tutuklanmaktan kaçarak yaylada gizlendiği sırada dönemin Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti eğitim bakanı Tokçoro Coldoşov'a yazdığı mektupta sözlükten bahsederken yaklaşık 6000 terim hazırladığını, ama siyasi durumundan dolayı sözlüğü tamamlayamadığını bundan dolayı çok üzüntü duyduğunu belirtmiştir.²¹ Belek'in o dönemde 6000 civarında terim toplamış olması büyük bir başarıydı, fakat ne yazık ki bu terimleri düzenleyip sistemleştirmeye ömrü yetmemiştir.

19 Cuzupbekova K., *Çıgarmaçıl İnsan*, Poligraf-Resurs Yay., Bişkek 2007, s. 123-125.

20 V. Bartold'un *Kırgızlar* adlı eseri ilk defa 1943 yılında S. Bektursunov'un çevirisinde yayınlanmıştır.

21 B. Soltonoyev'in T. Coldoşev'e mektubu, Kırgızistan Cumhuriyeti Milli Güvenlik Kurulu Arşivi, Dosya No.1523. SU.

Yazar hayatta iken çok az sayıda eseri süreli yayınlarda basılmıştır.²² Ancak 1955'te aklanılmasının ardından B. Soltonoyev'in bazı şiirleri 1965-1969'larda "Caş Leniñçi", "Kırgızstan Pioneri" gibi gazetelerde yayınlanmıştır. Onun ismi bazı hatıralarda ve eserlerde yüzeysel olarak zikredilmekle birlikte fazla önemli eserler yayınlanmadığı için toplumda pek tanınmıyordu. Belek Soltonoyev'in hayatı ve eserleri ilk önce yazar Keñeş Cusupov,²³ edebiyatçı ve bilim adamı Kaçkınbay Artıkbayev,²⁴ tarihçi Ömurkul Karayev²⁵ tarafından araştırılmıştır. Sovyetler zamanında 1968 yılında Prof. Dr. Kaçkınbay Artıkbayev "Belek Soltongeldi Uulu Soltonoyev" başlıklı hacimli makalesini ve B. Soltonoyev'in şiir kitabını hazırlayarak matbaya teslim ettiği halde basılmamıştır. Prof. Dr. Kaçkınbay Artıkbayev, ancak Perestroyka döneminde "Kırgızstan Madaniyatı" gazetesine adı geçen makaleyi yayınlayarak okurlarına sunabilmiştir. Perestroyka'nın son yıllarında milli şuurun uyanması ile Belek Soltonoyev'in el yazmalarından seçmeler ve şiirleri "Ala-Too", "Muras" dergilerinde, "Sovettik Kırgızstan", "Caş Leniñçi" gazeteleri gibi süreli yayınlarda basılmıştır. Özellikle Keñeş Cusupov, Soltonoyev'in eserlerinin toplumda tanınması ve dergilerde, kitap bölümlerinde yayınlanması konusunda çok emek harcamıştır. 1991 yılında K. Cusupov'un başkanlığında hazırlanan "Kırgızlar" adlı kitap serisinin birinci cildinde "Kızıl Kırgız Tarihi" eserinden parçalar yayınlanmıştır. Bağımsızlık döneminde Belek Soltonoyev ve eserleri hakkında Kunduz Cuzupbekova'nın "Çıgarmaçıl İnsan" adlı kitabı²⁶ basılmış, bu manada bir çok bilimsel, popüler makale, bildiri yayınlanmıştır.

22 Yazarın bu makalelerinin sağlığında yayınlandığı bilinmektedir. Soltonoyev B., "İz Proşlogo Çuyskoy Dolını" (Çüy Vadisi Geçmişinden) *Sovetskaya Kirgiziya* gazetesi, S. 91 (1927); "Kırgız Tarihinan" (Kırgız Tarihinden), *Cañı Madaniyat Colunda*, S. 4-5 (1929).

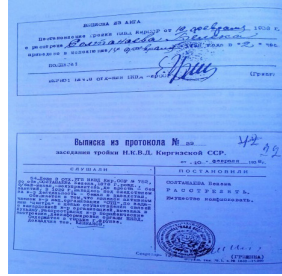
23 Cusupov K., "Belek Soltonoyev Cana Anın Murası", *Ala-Too*, S. 11 (1988).

24 Artıkbayev K., "Belek Soltongeldi Uulu Soltonoyev", *Kırgızstan Madaniyatı*, S. 2 (1989).

25 Karayev Ö., "Kırgızdın Tunguç İlimpozu", *Ala-Too*, S. 6 (1989).

26 Cuzupbekova K., *Çıgarmaçıl İnsan*, Poligraf-Resurs Yay., Bişkek 2007.

Ek.2. Kırgız SSC NKVD'nın Belek Soltonoyev hakkında verdiği ölüm cezası hükmü

Belek Soltonoyev'in en önemli çalışması "Kızıl Kırgız Tarihi" adlı eserdir. Yazar "Kızıl Kırgız Tarihi" eserini 1895 yılında kaleme almaya başlamış ve 1934'te tamamlamıştır. Günümüzde Kırgız Milli Bilimler Akademisinde eserin Arap harfleriyle yazılan 616 sayfadan oluşan orijinali mevcuttur. Bunun dışında eserin Kiril harfleriyle daktilo edilmiş iki varyantı muhafaza edilmektedir. Yazar bu eserin takdim kısmında Kırgızların en eski devirlerden 1917 Ekim ihtilaline kadar tarihinin yazıldığını, bilimsel düzeyinin çok yüksek olmamasına rağmen gelecekte Kırgız tarihine ebedi materyal olabileceği ümidiyle kaleme aldığını belirtmektedir. Yazar eseri halk ağzından derlediği bilgiler ile Batı, Rus, Çin, Fars, Arap, Türk kaynaklarından edindiği bilgiler ışığında yazdığını ifade etmektedir.²⁷

Adı geçen eser 1934 yılında matbaaya verilmesine rağmen SSCB totaliter rejimi döneminde uzun yıllar yayınlanmamış, Kırgız toplumu eserin varlığından habersiz bırakılmıştır. Yazılıp tamamlanmasından yaklaşık 60 sene sonra ilk defa 1988'de "Kızıl Kırgız Tarihi" el yazmasından alınan Kırgızların halk edebiyatı, örf-adeti hakkındaki kısımlar K. Cusupov'un takdim yazısıyla "Ala-Too" dergisinde yayınlanmıştır.²⁸ Tam haliyle birinci baskısı bağımsızlık döneminde 1993'te iki cilt halinde A. Stamov'un editörlüğünde basılmıştır.²⁹ Genişletilmiş ikinci baskısı 2003 yılında A. Kakeev editörlüğünde "Kırgız Tarihi" adıyla tek kitap olarak yayınlanmıştır.³⁰

27 Kırgız Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Arşivi, Belek Soltonoyev, "Kazak Kırgız Tarihi", Dosya No. 1057, s. 3-4.

28 Soltonoyev B., "Kızıl Kırgız Tarihinan", *Ala-Too*, S. 11 (1988), s. 106-144.

29 Soltonoyev B., *Kızıl Kırgız Tarihi*, ed. A. Stamov, C 1-2, Uçkun Yay., Bişkek 1993.

30 Soltonoyev B., *Kırgız Tarihi*, ed. A. Kakeev, Arhi Yay., 2. Baskı, Bişkek 2003.

Eser çeşitli problemleri ele alan farklı büyüklükte yazılmış bölümlerden oluşmaktadır. Eserde Kırgız kelimesinin etimolojisi, Kırgızların tarih boyunca yaşadıkları yerler ve Kırgız tarihinin önemli olayları kronolojik şekilde zikredilmektedir. Tarih konuları yansıtılmakla birlikte “Kızıl Kırgız Tarihi” eserinin en önemli özelliği, yazarın 1890’dan itibaren halk içinde dolaşarak yaşlı kimselerden Kırgızların örf-adeti, halk bilimi, milli efsane, destan, şecere, şiir, atasözleri ve ünlü şahıslar hakkında sözlü bilgileri toplaması ve aktarmasıdır. Bu sebeple eser Kırgızların hayat tarzı, gelenek-göreneği, milli oyunları, halk tedavi yöntemleri, askerî ve idarî yapısı, savaş sanatı, milli müzik aletleri, dini, boy yapısı üzerine geniş malumatları içermektedir.

Sonuç

Belek Soltonoyev sadece tarihçi olmakla kalmayıp aynı zamanda bilim adamı, etnograf, halk bilimci, şair, nesir yazarı ve tercüman olarak da bilinmektedir. Belek Soltonoyev’in bir çok şiir ve hikaye yazdığı ve Rus yazarlarının hikayeleri ile bazı bilimsel eserleri Rusçadan Kırgızcaya aktardığı bilinmektedir. Belek Soltonoyev’in “Kızıl Kırgız Tarihi” adlı çalışmasında yazarın topladığı Kırgızlarda yüzyıllar boyu yaşatılan sözlü bilgilerin kullanılması eserin değerini yükseltmektedir. Yazar bu eserinde kendisinin derlediği sözlü bilgileri bilimsel eserlerdeki materyallerle karşılaştırarak bilimsel hipotezlerini öne sürmektedir.

Maalesef Sovyet döneminde 1937-1938 yıllarındaki Reprisiya sırasında hapsedilip idam edilen Belek Soltonoyev’in eserleri Sovyet dönemindeki ideolojik sansür nedeniyle arşiv raflarında kalmıştır. Ölümünden sonra uzun yıllar boyunca eserleri yasaklanmış, bilimsel kaynaklarda ve ders programlarında yazarın adı ve eserleri hakkında bilgilere yer verilmemiştir. 1985’te SSCB’de başlatılan Perestroyka döneminin son yıllarında Belek Soltonoyev’in hayatı ve eserleri araştırılıp topluma tanıtılmaya başlanmış ve 1991 sonrası bağımsızlık döneminde bazı eserleri basılmıştır. Belek Soltonoyev’in ömrü kısa olmasına rağmen miras bıraktığı eserleri günümüzde Kırgızların tarihi, dili, edebiyatı, kültürünün araştırılmasında başvurulması gereken temel kaynaklardandır.

KAYNAKLAR

El Yazmaları ve Arşiv Belgeleri

Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Arşivi, Belek Soltonoyev, “*Kazak Kırgız Tarihi*”, Dosya No. 1057.

Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Arşivi, “*Belek Soltonoyev Cönündöğü Dokumentter*”, Dosya No. 1057 A.

Kırgızistan Cumhuriyeti Milli Güvenlik Kurulu Arşivi, Dosya No. 1523. SU.

Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Merkez Devlet Arşivi, (KC SB MDA) fon. 3, liste. 1, Dosya No. 175.

Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Merkez Devlet Arşivi, (KC SB MDA) fon. 3, liste. 1, Dosya No. 214.

Kitap ve Makaleler

Artıkbayev K., “Belek Soltongeldi Uulu Soltonoyev”, *Kırgızstan Madaniyatı*, S. 2 (1989).

Artıkbayev K., “Belek Soltonkeldi uulu Soltonoyev”, *Akıykat Sabagı*, Adabiyat Yay., Bişkek 1991.

Baycigitov K., “Mezgil Kuramına Aylangan İnsan”, *C.Balasagın atındağı Kırgız Uluttuk Universitetininin Carçısı*, S. 1 (2011).

Cusupov K., “Belek Soltonoyev Cana Anın Murası”, *Ala-Too*, S. 11 (1988).

Cusupov K., “Bayırkını İzdegen Okumuştuu”, *Bayırkının İzderi*, Kırgızstan-Soros Vakfı Yay., Bişkek 2001.

Cuzupbekova K., *Çıgarmaçıl İnsan*, Poligraf-Resurs Yay., Bişkek 2007.

Dıykanova C., “*Bilimdüü Ölsö Kağazda Atı Kalaar*”, B. Soltonoyev'din kızı N. Belekova Eskeret, *Erkin-Too*, S. 38 (2003).

Karayev Ö., “Kırgızdın Tinguç İlimpozu”, *Ala-Too*, S. 6 (1989).

Maksutov B., *Manas Bababızdan Bügünkü Küngö Çeyin*, Ayköl Manas Bayan Fonu Yay., Bişkek 2007.

Soltonoyev B., “1916 Cılındağı Kırgız Kötörülüşü”, yay. haz. T. Toktogaziyev, *Ala-Too*, S. 4 (1991).

Soltonoyev B., “Kızıl Kırgız Tarihinan”, *Ala-Too*, S. 11 (1988), s. 106-144.

Soltonoyev B., *Kızıl Kırgız Tarihi*, ed. A. Stamov, C 1-2, Uçkun Yay., Bişkek 1993.

Soltonoyev B., “İz Proşlogo Çuyskoy Dolini”, *Sovetskaya Kirgiziya gazetesi*, S. 91 (1927).

Soltonoyev B., “Kırgız Tarihinan”, *Cañı Madaniyat Colunda*, S. 4-5 (1929).

Soltonoyev B., *Kırgız Tarihi*, Editör A. Kakeev, Arhi Yay., 2. Baskı, Bişkek 2003.